

Katarzyna Jachimowska
Uniwersytet Łódzki

Artur Rejter, *Płeć – język – kultura*,
Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, ss. 184.

Na tematy związane z płcią (zarówno tą biologiczną, jak i kulturową) wypowiadają się obecnie nie tylko uprawnieni do tego seksuolodzy, kulturoznawcy, socjologzy, psychologzy, ale również politycy i księża, którzy podgrzewają spory wokół *gender*, często przy tym nie rozumiejąc istoty zagadnienia. W takiej atmosferze trudno o obiektywizm. Naukowiec językoznawca ma do odegrania ogromną rolę w tej społecznej dyskusji, już nie tylko akademickiej czy medialnej. To na nim spoczywa odpowiedzialność za słowo, a jego badania nabierają szczególnego znaczenia w merytorycznej dyskusji dotyczącej współczesnej kultury, w tym językowej refleksji nad tożsamością seksualną i genderową.

Praca Artura Rejtera wpisuje się w lingwistyczne badania w sferze relacji języka i płci, które nasiliły się w ostatnich latach, chociaż prowadzone były od dawna w różnym zakresie¹. Jest jednak propozycją świeżą, niezwykle aktualną i inspirującą, wzbogacającą wiedzę z obszaru *gender studies*, a równocześnie wskazującą szereg problemów badawczych czekających na naukową refleksję i opracowanie. W swojej książce autor definiuje płeć jako „fenomen uwikłany kulturowo” (s. 7), zwraca uwagę na różnorodność, płynność i nieoczywistość tego tworu kulturowego. Poddaje go obserwacji z różnych perspektyw, ukazując wielorakie aspekty podjętych badań.

Książka *Płeć – język – kultura* składa się z trzech zasadniczych części. W pierwszej (*Płeć w teorii*) autor koncentruje się na wybranych teoretycznych aspektach płci i jej relacji do języka oraz referuje dotychczasowy stan badań, przywołując i krytycznie ustosunkowując się do takich publikacji, jak monografia A. Kępińskiej *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci* (2006), książka M. Łazińskiego *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa* (2006) oraz praca M. Karwatowskiej i J. Szpyry-Kozłowskiej *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim* (2005). Część druga (*Płeć w języku i tekście*) poświęcona jest analizom szeroko pojętej płci w różnych tekstach kultury, a także w obszarze leksykalnym języka polskiego. Część trzecia (*Płeć w dydaktyce*) wydobyla aspekt pragmatyczny z wcześniejszych analiz.

¹ O biolektach pisał np. w 1987 r. A. Wilkoń w swojej pracy *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Por. też W. Mańczak *Ile jest rodzajów w języku polskim?* „Język Polski” 1956, z. 2.

Jak sam autor pisze w nocie biograficznej (s. 177), teksty zamieszczone w niniejszej książce były wcześniej publikowane w formie rozpraw i studiów w tomach zbiorowych lub czasopismach; niektóre z nich czekają na druk. Na tom złożyło się dziesięć artykułów, których forma i zawartość merytoryczna zastały zmienione – wprowadzono uzupełnienia i korekty. Zamysł zwartej publikacji, na którą składają się znane z wcześniejszych wydań prace, mógłby narazić autora na zarzut wtórności. Jednak książka broni się swoją spójnością pragmatyczną, pogłębionymi analizami, czytelnym układem poruszanych zagadnień. Nie bez znaczenia dla pozytywnej oceny pracy jest fakt, iż czytelnik nieznający rozproszonych po różnych publikacjach artykułów Artura Rejtera, znajdzie w niej wartościowe, komplementarne opracowanie z zakresu problematyki genderowej, wzbogacone o znaczące pozycje bibliograficzne.

Przedmiotem refleksji lingwistycznej A. Rejtera w pierwszej części książki są wybrane monografie poświęcone relacji język – płeć. Analiza porównawcza wypukla ich metodologiczne zróżnicowanie, które prowadzi do odmiennych konstatacji o charakterze gramatycznym, systemowym (praca A. Kępińskiej), pragmatycznym (publikacja M. Łazińskiego), tekstologicznym, socjolingwistycznym, dyskursywnym (książka M. Karwatowskiej i J. Szpyry-Kozłowskiej). Rzetelne recenzje trzech ważnych poznawczo prac stanowią dla autora punkt wyjścia do teoretycznego oglądu takich problemów badawczych, jak współczesna lingwistyka *gender* oraz historyczne i kulturowe uwikłanie badań z zakresu lingwistyki płci. Szczególnie interesujący w tej części jest zaproponowany przez A. Rejtera rejestr postulatów badawczych problematyki wzajemnych uwikłań języka i płci, skierowanej na szeroko pojęty dyskurs *queer* sytuowany na tle dyskursu heteronormatywnego. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa samego autora, który dyskurs *queer* definiuje jako „fenomen komunikacyjno-kulturowo-społeczny wyznaczony przez cechę ODMIENNOŚCI od heteronormatywnego wzorca kultury opresyjnej; konstruowany przez zespół właściwości//wyznaczników – społecznych, kulturowych, aksjologicznych, psychologicznych, semantycznych, estetycznych; obejmujący swym zasięgiem pewien typologiczny zbiór kontekstów i konwencji komunikacyjnych (werbalnych i pozawerbalnych), współtworzących jakiś abstrakcyjny bądź konkretny rodzaj zachowania komunikacyjnego, manifestujący się w określonych tekstach, aktualizacjach gatunków mowy, możliwy także do obserwacji na niższych poziomach kodu naturalnego” (s. 39-40). Takie analityczne i wnikliwie oświetlenie dyskursu *queer* otwiera przed nim szeroką perspektywę badawczą.

Są wśród postulatów wyróżnionych przez autora takie ważne naukowo i społecznie obszary naukowej eksploracji, jak: nienormatywny² wizerunek płci,

² Przez nienormatywne w odniesieniu do płci autor rozumie „wszelkie postawy, cechy, konstrukty kulturowo-społeczne itp., pozostające w sprzeczności z heteroseksualną, statystycznie dominującą tzw. normą” (s. 129).

sposoby konstruowania dyskursu intymistycznego, wyznaczniki zewnętrznych i wewnętrznych zachowań agresywnych (językowe manifestacje homofobii), cechy naukowego i medialnego dyskursu *queer*. Trzeba zgodzić się z autorem, że praca nad tymi zagadnieniami wzbogaciłaby ogólnohumanistyczną refleksję nad problematyką *gender* (s. 28) i z pewnością poszerzyła wiedzę o zachowaniach komunikacyjnych użytkowników współczesnej polszczyzny.

W kolejnej części pracy zatytułowanej *Płeć w języku i tekście* A. Rejter tropi wizerunek płci w perspektywie historycznej. Materiałem wykorzystanym w badaniach staje się na początku popularna literatura staropolska (np. facecje, fraszki, marginalia) oraz teksty współczesne osadzone w sferze kultury popularnej. Wydobywa z niego stereotypowe cechy kobiet obecne w literaturze, śledzi źródła stereotypu językowo-kulturowego kobiety w analizowanych tekstach. W kontekście zaprezentowanego materiału autor dostrzega, iż literatura staropolska obrazuje zarówno płeć biologiczną (*sex*), jak i płeć kulturową (*gender*). Sięgając po teksty poetyckie Agnieszki Osieckiej i Katarzyny Nosowskiej, identyfikuje pewne typy kobiet. Wyróżnia i opisuje: 1) kobietę pasywną, uległą i/lub zależną od mężczyzny, 2) kobietę samotną, opuszczoną przez mężczyznę, 3) kobietę aktywną, decydującą o własnym losie, 4) kobietę uwikłaną w problemy natury społecznej. Te mikrostudia, jak sam autor je określa, sygnalizują różne sposoby kreowania wizerunku kobiety w sztuce masowej, kobiety uwikłanej w kontekst kultury androcentrycznej³. Szkice zamieszczone w tej części pracy mogą stać się inspiracją do pogłębionych analiz, wyznaczając ich kierunek.

Niezwykle interesująco wypadają dyskursywne analizy poświęcone wizerunkowi kobiety wykreowanemu w tekstach Marii Peszek, który jest niejednoznaczny, różnorodny, często obrazoburczy na tle stereotypów kulturowych. Analizy obnażają opresyjność kultury, która w tekstach Peszek poddana jest postmodernistycznej refleksji.

Zapleczem materiałowym badań nad wizerunkiem płci rozumianej jako *gender* na tle przemian społeczno-kulturowych staje się w dalszej części pracy poradnik miłosny. Ujęcie genologiczne w aspekcie diachronicznym poszerza perspektywę oglądu badanego zjawiska. Analizie lingwistycznej poddano dwie publikacje: *Przewodnik zakochanych, czyli jak zdobyć szczęście w miłości i powodzenie u kobiet* autorstwa M. A. Zawadzkiego, wydany w Warszawie w 1903 r. oraz *Przyciągnij miłość. Zastosuj prawa przyciągania w związkach i relacjach. Coaching relacji* Agnieszki Przybysz, poradnik opublikowany w Warszawie w 2009 r. A. Rejter dostrzega w książce M. A. Zawadzkiego czynnik asymetrii rodzajowo-płciowej, a w poradniku A. Przybysz genderowy wielogłos, który składa się na nowy obraz

³ O mężczyznach mówi się i pisze w przeciętnym polskim tekście trzy razy częściej, niż o kobietach. Takie proporcje otrzymujemy, porównując formy r. ż. i r. m. cz. przeszłego czasowników oznaczających czynności wykonywane tylko przez ludzi, np. *powiedzieć, pomyśleć*. Por. M. Łaziński *Grammar and gender in Polish corpora*, w: PALC 2001: Practical Applications in Language Corpora, Peter Lang 2003, s. 309.

kobiety współczesnej świadomej swoich praw. Konkluzje wynikające z obserwacji przeobrażeń analizowanego wzorca gatunkowego prowadzą do podkreślenia wpływu zmian obyczajowych i społecznych dotyczących płci kulturowej na przeobrażenia form genologicznych.

Ostatni podrozdział tej części pracy sygnalizuje ważki problem, który nie stanowił dotąd przedmiotu systematycznego opisu⁴. Zagadnienie nienormatywności płciowej manifestowanej w języku polskim zostało w nim zasygnalizowane poprzez analizę zabiegu nominacji. Przeprowadzona przez autora analiza formalna i semantyczna nazw odnoszących się do dwu pól semantycznych (GEJ i LESBIJKA oraz STOSUNEK PŁCIOWY HOMOSEKSUALNY) ujawniła jednoznaczny negatywny stosunek użytkowników polszczyzny do nienormatywnej tożsamości genderowej. Potoczna kategoryzacja świata sprowadza homoseksualistów tylko do sfery seksualnej, stanowiącej o odmienności, negatywnie ją waloryzując. Dyskryminacja odzwierciedlona na poziomie nominacji wiąże się, według autora, ze społecznym wykluczeniem nienormatywnych tożsamości płciowych.

Ostatni rozdział zatytułowany *Płeć w dydaktyce* zawiera przegląd możliwości metodologicznych podstaw refleksji nad relacją między językiem a płcią oraz propozycje sposobów włączenia tej problematyki w proces dydaktyczny przedmiotów historycznojęzykowych na studiach polonistycznych. A. Rejter podkreśla konieczność holistycznego podejścia do badań relacji języka i płci, uwzględniających zarówno tradycyjne, jak i nowe sposoby lingwistycznych opisów. Obok systemowych, gramatycznych analiz, wskazuje jako przydatne w tego typu badaniach narzędzia etymologii, językoznawstwa kognitywnego, etnolingwistyki, socjolingwistyki, teorii dyskursu oraz szeroko pojętej lingwistyki feministycznej. Postuluje włączenie do dyskursywnych opisów socjologii, pedagogiki społecznej, antropologii i literaturoznawstwa, które to dyscypliny dopełniłyby analizy językoznawcze. Niewątpliwie, interdyscyplinarne *gender* i *queer studies* mogłyby na tym tylko zyskać.

Ciekawe i w pewnej mierze niebanalne propozycje urozmaicenia zajęć uniwersyteckich i wzbogacenia ich o zagadnienia płci kulturowej przynosi końcowy podrozdział pracy A. Rejtera. Opisane propozycje tematyczne skupiają się wokół gramatyki, leksykologii, stylistyki i lingwistyki tekstu. Niektóre z nich mogą okazać się szczególnie inspirujące dydaktycznie.

Książka Artura Rejtera to niezwykle cenna propozycja z zakresu problematyki genderowej, która z różnych perspektyw odkrywa przed czytelnikiem relacje między językiem a płcią, pogłębia, a często też weryfikuje wiedzę dotyczącą zagadnień płci w aspekcie komunikacji interpersonalnej. Badania nad socjologiczną kategorią płci kulturowej bardzo zyskały dzięki tej pozycji.

⁴ O kwestii nienormatywności płciowej odzwierciedlanej w języku polskim autor wspomina w rozdziale *Instrumentarium współczesnej lingwistyki wobec gender* – w recenzowanej książce. Tu również zamieszcza informacje bibliograficzne odsyłające do tego problemu badawczego.

Fortunne połączenie rozważań teoretycznych, retrospektywno-lingwistycznych z analizami tekstologicznymi dzieł współczesnej kultury przynosi niebanalne wnioski lingwistyczno-kulturowe ważne nie tylko dla *gender studies*, ale dla całej współczesnej humanistyki.

Literatura

- Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J., 2005, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin.
- Kępińskiej A., 2006, *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci*, Warszawa.
- Łaziński M., 2006, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa.
- Łaziński M., 2003, *Grammar and gender in Polish corpora*, w: *PALC 2001: Practical Applications in Language Corpora*, ed. B. Lewandowska-Tomaszczyk, series: „Lodz Studies in Language”, Frankfurt a. Main.
- Mańczak W., 1956, *Ile jest rodzajów w języku polskim?*, „Język Polski”, z. 2.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice.